

Dokumentace československého exilu 1948–1989
Svazek 1

Radomír Luža

Československá sociální demokracie

Kapitoly z let exilu 1948–1989

Československé dokumentační středisko
a nakladatelství Doplněk
Praha – Brno 2001

do vnitřních poměrů sociální demokracie a československého exilu, byla pro dočasný úspěch Bernardova týmu rozhodující. Bez možnosti disponovat tiskovým orgánem strany by se Bernardův tým rozkol strany neodvážil vyvolat. Nebylo se tedy čemu divit. Nehomogenní kolektiv opozice, rozptýlený ve dvou světadílech, bez jednotícího centra a s obtížemi při vzájemné komunikaci, mohl na události reagovat jen těžkopádně a se zpožděním. Byl zároveň nepohyblivý i pohodlný a nedovedl své stoupence zmobilizovat. Zastával sice vedoucí pozice v Radě svobodného Československa a měl možnost využívat mezinárodních kontaktů, ale scházel mu dravý elán osobních a mocenských ambicí a schopnost útočně agitovat, což byly vlastnosti, které přinesly úspěch novému seskupení exilové strany po roce 1983; to si dovedlo získat okruh nových stoupenců, třebaže postrádalo potřebný rozhled, velkorysost, tolerantnost a politický instinkt.

Umírněný levicový proud Nezávislých socialistů, seskupení vzniklé v roce 1978 ve vlasti kolem osoby Rudolfa Battěka, se od počátku orientoval na ČSSD. Ještě v dubnu 1979 psal Loewy o Nezávislých socialistech jako o „díličí skupince“. Toto neformální seskupení přijalo zásady demokratického socialismu za svůj program a otevřeně se hlásilo k SI. Sdružovalo proud sociálnědemokratický, skupinu národněsocialistické levice, tradiční masarykovce a skutečně nezávislé socialisty.²⁵³ Po roce 1983 se Battěkova skupina napojila na Bernardovo vedení, ale udržovala stále styky také s reformním proudem, jehož členové ji nadále politicky podporovali.

Kontakty reformní opozice kolem Horáka, Profouse, Součka, Sýkory, Janýra, Jiši, Táborského, Luži a dalších s domovem se zaměřovaly na mladou generaci předúnorových sociálních demokratů a vědomě udržovaly kontinuitu s pokvětnovou stranou, zatímco Nezávislí socialisté se od tradičních kádrů strany vědomě distancovali.

Agent „Erba“

Orgány Státní bezpečnosti měly z vnitrostranických sporů ve vedení ČSSD prospěch a využívaly jich. 14. listopadu 1983 rozeslaly falzifikát

253 „Ondra“ Loewymu 24. ledna 1979. Archiv Radomíra Luži; BATTĚK, Rudolf: *Dámy a pánové!* 1983–1985. Praha 1992, s. 125.

„prohlášení“ reformní většiny představenstva „podepsaný“ Janýrem a 12. prosince následoval další podvrh – „rozhodnutí“ nového vedení strany, podepsané Bernardem a Hrubým, jímž byli Horák, Luža a Jiša odvoláni z funkcí v Radě a na jejich místa delegováni spisovatel Ota Filip, Ota Koutný z Vídně a Jiří Loewy. 13. února 1984 vyšel podvrh s názvem „Kdo je Jiří Pelikán“. Jako odesílatel bylo uvedeno *Právo lidu*. Dezinformace měly za úkol diskreditovat vedoucí činitele obou táborů a učinit jejich rozpor nepřeklenutelným. Obsah textu svědčil o tom, že do vedoucích grémií exilové strany pronikl spolehlivý informátor StB.

Hledali jsme ho dlouho. Činnost a chování agenta StB Josefa Hodice ve Vídni nasvědčovaly tomu, že hlavní pracovník StB, působící v řadách ČSSD, sídlí v SRN. Nalezli jsme ho ale až v polovině 90. let. Jedním z nejnebezpečnějších a nejlépe umístěných agentů československé rozvědky byl předseda Zemské organizace Německo/Benelux a člen představenstva exilové strany pracující pod krycím jménem Erba.²⁵⁴ Na československém zastupitelském úřadu v Bonnu byla 26. září 1979 otevřena obálka dopisu jednoho československého exulanta, který nabízel, že bude předávat informace a dokumenty o činnosti sociální demokracie v exilu. Erbovo původní krycí jméno bylo proto patrně „Zásilka“. Pisatel předložil deset kusů materiálů, které rozvědka vyhodnotila jako využitelné. Přiložil seznam dalších 14 dokladů, které byl ochoten předat za předem stanovených podmínek. Určil datum a první místo schůzky v Mnichově, kontaktní heslo a náhradní schůzku.

Rozvědka pisatele identifikovala analýzou materiálů. Jeho podmínky zněly: skončí spolupráci bezpodmínečně 31. prosince 1985; nepodepíše žádný slib ani závazek o spolupráci; nebudou mu ukládány žádné úkoly, schůzky bude určovat sám; jeho rodina se o této jeho spolupráci nikdy nedozví, ve sdělovacích prostředcích budou uveřej-

254 Svazek č. 47390 a podsvazky 011, 012, 110, 120, I. správa SNB. Svazek prošel 1. prosince 1989 skartací a pracovní podsvazky č. 020-026 a podsvazky č. 130 a 140 byly skartovány beze zbytku. Archiv MV. Erba se narodil 6. června 1925 a získal v roce 1953 doktorát z filozofie na brněnské univerzitě. Byl zaměstnán jako historik a knihovník na různých pracovištích. Mezi 18. říjnem 1967 a 15. březnem 1968 byl ve vyšetřovací vazbě, poněvadž mu bylo prokázáno spojení s politickým redaktorem Rádia Svobodná Evropa v Mnichově Josefem Pejškarem. Erba byl autorem falzifikátu „Manifest československých spisovatelů“ z roku 1967. 7. září 1968 odjel se svou manželkou a rodinou do Švýcarska. Od roku 1974 žil v SRN. Posledním místem jeho pobytu byl Heidelberg, kde bydlí dodnes.

ňovány útoky na jeho osobu, aby tak bylo odvráceno jakékoliv podezření; jeho matce bude udělena výjezdní doložka do SRN, děti dostanou vízum do ČSSR a nebudou po dobu pobytu nuceny ku spolupráci. Pisatel s celou rodinou bude bez žádostí a poplatků vyvázán ze svazku čs. státního občanství. Zaplatí dobrovolně 2000 marek a budou mu vystaveny doklady o absolutoriu vysokoškolského vzdělání, o totálním nasazení v letech 1944–1945, o pracovních poměrech a penzijním pojištění v ČSSR od roku 1954 do roku 1968, kdy odjel s rodinou do Švýcarska. Matce bude důchod zvýšen o 113,95 Kčs a bude jí nekráceně vyplácen až do smrti. Orgány v republice provedou bezcelní vývoz a předání starožitných předmětů z jeho osobního vlastnictví (6 obrazů, 2 kusy nábytku, vázy, talíře). Bude mu jednorázově vyplacena částka 9500 marek, z toho mu orgány ministerstva vnitra vyplatí 6500 marek na první schůzce, kde se písemně zaváže splnit všechny jeho podmínky. Rozvědka jeho nabídku a podmínky akceptovala, s výjimkou písemného závazku. „Zásilka“ byl pozván na konzulát, kde mu byl předán dopis, v němž rozvědka jeho nabídku přijala. V memorandu rozvědky k typu „Zásilka“ bylo uvedeno, že je ctižádostivý, velmi inteligentní, ovládá čtyři jazyky, má potřebu za každou cenu vyniknout. V Československu se cítil nedoceněn a má k němu i po jedenácti letech emigrace kladný vztah. Má široké rozvědné možnosti, je předsedou zemské skupiny ČSSD ve SRN, je ve styku s předními funkcionáři SPD, má kontakty se skupinou Listy, s Pachmanovou Svobodnou společností.

A tak 22. ledna 1980 navrhl 31. odbor rozvědky získat spolupracovníka v akci Erba, ve které je „rozpracován“ I. P. Akce byla zahájena na základě jeho nabídky ke spolupráci z 26. září 1979, kterou podal na rezidenturu v Bonnu, za podmínek, které si sám určil. Schůzky s Erbou se budou konat mimo území SRN.²⁵⁵

K první schůzce došli 26. ledna 1980 ve Vídni, kde Erba přijal částku 6500 marek „proti písemnému potvrzení, které podepsal jménem Emil“ a „předal slíbené materiály“. Schůzku zajišťovali členové vídeňské rezidentury Jurkovič, Břenková, Grus, Bartošek, Somr. Kontakt a verbovku v akci Erba provedl pozdější pplk. Nečásek z pražského

255 Archiv MV. 21. dubna 1980 upozornil Jiří Pelikán písemně Lužu, že se dozvěděl (od dr. A. Müllera), že Ivan Pfaff v Bonnu na čs. zastupitelském úřadě požádal „o legalizaci svého pobytu“. Archiv Radomíra Luži.

ústředí. Nečásek obdržel diplomatický pas pracovníka federálního ministerstva zahraničních věcí na jméno Jaroslav Novák. Do Vídně odvezl Nečáskova zástupce vídeňského rezidenta Mácha. Nečásek předal Erbovi jako jeho budoucí řídicí orgán krycí adresu: Jaroslava Grünwaldová, Lucemburská 1299/3, Praha 3. Erba souhlasil s tím, že bude plnit úkoly namířené proti emigraci, a jako své styky uvedl jména: Tigrid, Janýr, Pelikán, Schulz, Müller, Utitz, Pachman, Hejzlar, Vilém Kaňan, Prečan, Luža a veškerou československou emigraci v SRN organizovanou v ČSSD. Podle Nečáskova hodnocení nešlo z Erbovy strany o provokaci. Zpočátku se operativní schůzky konaly mimo území SRN. Agent byl pověřen úkoly vztahujícími se k Československé sociální demokracii a k emigraci v SRN, k činnosti SPD, ke stykům exilu s disidenty v Československu a ke kanálům *Práva lidu* a Skupiny Listy do republiky. 18. května 1986 bylo dohodnuto, že spolupráce s Erbou bude pokračovat bez časového omezení. Na pokračování spolupráce měly zájem obě strany, její délka závisela na zdravotním stavu TS (tajný spolupracovník) Erba.²⁵⁶ Erba předkládal rozvědce iniciativní návrhy na dezinformační akce a předával jí kopie své korespondence. Udal stovky osob, od západních politiků až po pracovníky Svobodné Evropy. Podsvazek 012 obsahuje materiál, podle něhož Erba v roce 1980 informoval rozvědku, že Loewy do ČSSR expedoval 2000 kusů výtisků *Práva lidu*. V roce 1984 napsal Erba velmi podrobnou zprávu o činnosti exilové ČSSD v SRN, o SPD, o osobě Viléma Prečana, jenž se staral o tajné spojení československého exilu s domovem a distribuci publikací do republiky. Podsvazek 110 obsahuje informace o vybudování různých spojení StB s Erbou v letech 1983–1984 v Mannheimu, Heidelbergu, Vídni, Welsu, Innsbrucku, Mohuči, Ludwigshafenu a řadu nových krycích adres v Praze. Erba byl v telefonním spojení s pplk. Nečáskem, kterého znal pod jménem dr. Nový.

Pražská centrála rozvědky si Erbovy činnosti vysoce cenila: „Úkoly plní přesně a odpovědně. Kvalita i množství zpravodajské produkce je stále na vysoké úrovni, zprávy jsou skvěle zpracovány.“ Jen v období od září 1987 do listopadu 1988 obdržel Erba přibližně 18 500 marek a „bylo realizováno devět schůzek předávacích a tři schůzky instruktážní. Vyšší finanční prostředky vynaložené v akci Erba jsou opodstat-

256 Memorandum 31. odboru I. správy SNB k akci Erba z roku 1987. Archiv MV. 31. odbor se zabýval „ideologickou diverzí emigrace“.

něné a efektivně zhodnocené.“ Schůzky se teď už konaly na území SRN. Od Erby získávala rozvědka také poznatky a dokumenty důvěrného charakteru. Pro další období byl Erba rozvědkou zařazen mezi vybrané TS. Byl stále pověřován sledováním činnosti skupiny Listy a Československé sociální demokracie v SRN a jejích aktivit ve vztahu k domovu. Na rok 1989 se plánovalo, že Erba bude nakrátko stažen do ČSSR a využit k „aktivním opatřením“ v rámci sledované problematiky. Rozvědka zaznamenala Erbův silící zájem o hmotné hodnocení jeho činnosti. Erba pracoval až do počátku roku 1990, kdy Státní bezpečnost svou operativní činnost skončila. Ale teprve 29. dubna 1992 zaznamenal 41. odbor Úřadu pro zahraniční styk a informace Federálního ministerstva vnitra ukončení spolupráce s Erbou a podal návrh na uložení jeho svazku do Archivu Ministerstva vnitra ČR. Svazek Erba byl archivován 27. května 1992.²⁵⁷

Speciální úkol Erby lze z vývodů řídicího orgánu spolupracovníků kontrarozvědky z řad sociálních demokratů snadno odvodit. Bylo jím „prohloubení rozporů mezi jednotlivými skupinami exilové sociálnědemokratické strany a zároveň i skutečnost, že vzhledem k přetrvávajícím rozporům nebude přistoupeno ke koordinované podvratné činnosti všech skupin exilové SDS [sociálnědemokratická strana] proti ČSSR“.²⁵⁸ Úspěchy akce Erba přispěly k vypracování nového komplex-

257 Archiv MV. Ve spojitosti s akcí Erba prošlo svazky StB celkem 45 příslušníků StB. Text důležité „Směrnice pro agenturně operativní práci v zahraničí z r. 1964“ je publikován ve VÁCHALOVSKÝ, Přemysl – BOK, John: *Kato. Příběh opravdového člověka*. Olomouc 2000, s. 7–30.

258 KOHOUT, Květoslav: *Úloha Socialistické internacionály a pravicových sociálních demokratů v ideologické diverzi zaměřené do ČSSR a zvláštnosti kontrarozvědné činnosti v této oblasti boje s ideologickou diverzí*. Praha 1984–85, Vysoká škola SNB, fakulta Státní bezpečnosti, diplomová práce, strojopis, s. 92–97. Npor. Kohout, který se stal v 80. letech expertem čs. kontrarozvědky „v problematice bývalých pravicových sociálních demokratů“, zdůrazňoval „nepochybnou“ skutečnost, že „nejúčinnější zbraní“ v boji orgánů čs. kontrarozvědky „je kvalitní síť tajných spolupracovníků“. *Tamtéž*, s. 90. Kohout byl řídicím orgánem spolupracovníků z řad sociálních demokratů, mezi jinými Břetislava Nedbálka, krycí jméno Horník, který byl „směřován do zahraničí na exilové sociálnědemokratické strany. Cílem bylo, aby Nedbálek jezdil ven a podával informace, jaká je situace v exilových stranách.“ Nedbálek „pracoval z přesvědčení, že tím nějak pomůže sociálnědemokratické straně“. Jeho řídicím orgánem byl kpt. Květoslav Kohout. Výslech pplk. Milana Kopince z II. správy SNB [kontrarozvědka], 30. května 1997, Úřad dokumentace a vyšetřování

ního návrhu na postup StB proti opozici, při němž měly agenturní sítě tajných spolupracovníků nahradit agresivní metody. Cílem celostátního projektu StB „Klín“ z 24. června 1987 bylo zamezit programovému a akčnímu sjednocení opozičních elementů a dosáhnout „rozdrobení“ formujícího se opozičního proudu „do skupinek tak, aby byla jejich iniciativa vybjána na odstraňování vzájemných rozporů“. Proto zaujaly pozice v hlavních skupinách protivníka tzv. vlivové agentury, které získávaly operativní dokumentaci o spojení hlavních oponentů a organizátorů nepřátelské činnosti na zahraničí. Rozšířená verze projektu „Klín“ ze 4. srpna 1987 usilovala o to, zabezpečit „prohloubení rozporů mezi skupinami a jednotlivé skupiny rozkládat zevnitř“.²⁵⁹

Pracovník StB kpt. Květoslav Kohout si pochvaloval, že článek bývalého tajného spolupracovníka ve vedení exilového ÚVV, uveřejněný v západoněmeckém deníku *Frankfurter Allgemeine Zeitung* koncem dubna 1983, posloužil k „prohloubení rozporů ve vedení exilového ÚVV SDS“.²⁶⁰ Delegát exilové strany na březnovém sjezdu ČSSD v roce 1990 a člen jejího ÚVV Ota Filip ještě 18. dubna 1990 v časopise *Tvorba* ostouzel zvolené představitele ČSSD.

Naskýtá se otázka, do jaké míry se orgánům Státní bezpečnosti podařilo prostřednictvím akce Erba „prohloubit rozpory“ uvnitř ČSSD v zahraničí. Vývoj situace v ČSSD po roce 1979 dovoluje dospět k závěru, že Praha ovlivňovala jak intenzitu, tak i podstatu rozporů a že akce Erba přispěla k rozkolu ve straně. Faktem také zůstává, že

zločinů komunismu, ÚDV-330/VvK-95. Kpt. Kohoutovi bylo, jak už tomu tak bývá, začátkem devadesátých let nabídnuto, aby pracoval v československé bezpečnostní službě.

259 ŽÁČEK, Pavel: *Kariéra důstojníka Státní bezpečnosti pplk. ing. Miroslava Chovance*. (Vývoj problematiky tzv. vnitřního protivníka prizmatem kariéry jednoho náčelníka.) Strojopis. Praha 2000, s. 716, 753–756. M. Chovanec se stal 1. června 1989 zástupcem náčelníka II. správy SNB plk. Karla Vykypěla. Též ŽÁČEK, Pavel: Celostátní projekt „Klín“. In: *Sborník Securitas imperii I*. Úřad pro dokumentaci a vyšetřování činnosti StB, Praha 1994, s. 60–87.

260 KOHOUT, Květoslav: *Úloha...*, s. 93. Podle *Lidových novin* z 26. října 1999 byl Ota Filip „odhalen v roce 1997 jako agent StB s krycím jménem ‘Hamerník’“. Už v roce 1952 Filip udal své čtyři kamarády vojenské kontrarozvědce kvůli chystanému útěku přes hranice. V červenci 1970 se „zavázal podávat StB informace z uměleckých kruhů a... o činnosti cizích státních příslušníků, s nimiž má nebo bude mít kontakt“. O udavačské činnosti Filipa natočila bavorská televize film nazvaný „Ani Ota Filip nikomu neublížil“. In: *Zprávy SVU*, červenec–srpen 1998.

Bernardovo vedení exilové strany a *Právo lidu* byly od roku 1980 StB infiltrovány a že jejich činnost byla ovlivňována a kontrolována jedním z nejrafinovanějších agentů pražské rozvědky. Výborně informovaný člen představenstva a předseda její nejvýznamnější zemské organizace ve službách StB dovedně využíval každé příležitosti k rozdmýchání vnitřních svárů a odstředivých tendencí a přirozeně patřil k rozhodným odpůrcům dorozumění mezi oběma proudy. Akce Erba by ale nikdy neměla naději na úspěch, kdyby nebyla našla živnou půdu u kruhu kolem Loewyho a Hrubého. Oba měli být opatrnější ve svém vztahu k těm, které v podstatě neznali, a měli více důvěřovat autentickému sociálnědemokratickému proudu kolem Luži, Horáka, Jíši, Janýra a Táborského.

Styky s domovem

Vezmeme-li v úvahu, že podle členského adresáře bylo na sjezd do Curychu pozváno 82 osob – ale zúčastnilo se jej pouze 35 členů –, ukazuje to jasně, že si politické strany v nejlepším případě mohly činit nároky na to, že zastupují jen jistou část exilu. Počet příslušníků exilových stran byl irelevantní, v podstatě nezáleželo na tom, mají-li padesát či sto padesát členů. Členové mohli zastupovat jenom sami sebe. Proto vycházely úvahy reformního křídla ČSSD z předpokladu, že je především pracovním kolektivem aktivních účastníků mezinárodní akce, a nedalo se ani po rozkolu odradit tím, že je pouze malou skupinkou. Také komunikace v exilu působila za normálních podmínek potíže, zeměpisné vzdálenosti ztěžovaly spolurozhodování a kontrolu.

Počáteční koncept přehlasované opozice, tolerující paralelní existenci dvojího vedení ČSSD, byl pro strany SI nepřijatelný, protože je exilové spory nezajímaly a dávaly přednost *statu quo*. Opoziční reformní křídlo s ochromenou akceschopností se dočasně dostalo mimo hru.²⁶¹ Silné pozice Horáka, Luži a dalších v Radě svobodného Československa sice posilovaly jejich viditelnost, ale nemohly být inspirujícím východiskem k překonání dočasné stagnace. Od konce roku 1977 se ale těžiště akcí nacházelo na domácí půdě v Československu. Udá-

261 Janýr Jíšovi a spol. 19. července 1984. Archiv Radomíra Luži.